

УДК 930.1 (045)

С.П. Харченко

ПРОБЛЕМИ КОСМІЗМУ І СЕНС ІСТОРІЇ

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка

В даному дослідженні використовується порівняльний аналіз історичних інтерпретацій, де головним об'єктом наукової дискусії постає сенс історії з його внутрішніми сутнісними ознаками, а також характеристика проблем космізму, пов'язаних з культурно-філософським переосмисленням історичного процесу.

Вступ

Сучасна епоха характеризується гострим поглибленням соціально-економічних і політичних протиріч, що поставили під загрозу існування людства, цивілізації, культури, біотехносфери Землі. Ця драматична ситуація закономірно висуває на перший план складну, неоднозначну й багатогранну проблему людини, що виступає основною фігурою цивілізації, творчою силою історії, суб'єктом суспільних відносин, результатом попереднього розвитку матерії на Землі. Значна частина дослідників називає людину космічною істотою, призначенням якої є встановлення гармонії у всесвітньому масштабі. Погляд на людину як антропокосмічну істоту кардинально змінює уявлення не лише про сенс життя окремої людини, а й про сенс історії в космічному вимірі.

Пізнання закономірностей "початку" й "кінця" історії дозволяє більш глибоко проаналізувати рушійні сили й тенденції сучасного суспільного розвитку, а також історичні перспективи людства; дослідити природу особливого філософського сенсу історичного процесу; визначити роль людини, що є носієм будь-якої системи світогляду і тому включена в історію розвитку життя не лише в масштабах планети, а й у Всесвіті.

Аналіз досліджень та публікацій

У даному дослідженні проводиться аналіз праць Г.Гегеля, М.О.Бердяєва, В.І. Вернадського, Р. Коллінгвуда, Г. Маркузе, Ф. Фукуями та інших, у яких розглядаються проблеми конфігурації історико-філософського процесу, методології історії, незавершенності й відкритості історичних форм філософування. У вище вказаних концепціях йдеться також про часову сумірність філософських постатей та ідей. Різні суспільно-політичні епохи перетинаються й стикаються з характерними для нашої сучасності кризовими ситуаціями, а історія перетворюється на синтез конкретного індивіда й Універсуму.

Постановка завдання

Автор вважає за необхідне розглянути сутність сенсу історії в контексті філософії космізму. Для досягнення цієї мети проведемо порівняльний

аналіз історичних інтерпретацій, у яких головним об'єктом наукової дискусії виступає сенс історії з його внутрішніми сутнісними ознаками, а також дамо характеристику проблем космізму, пов'язаних з культурно-філософським переосмисленням історичного процесу, його новим прочитанням в контексті опозиції "Людина-Універсум".

Головна частина

Історія, так само як і теологія або природничі науки, це особлива форма думки, певний різновид дослідження й пошуку. П. Рікьор вважає, що було б надто претензійним шукати сьогодні тотальну відповідь на проблему сенсу історії. Для цього знадобилася б компетенція історика, соціолога і теолога [1, с. 86]. Ця методологічна настанова дозволяє здійснити кілька рівнів прочитання історії, а отже, ймовірно, є кілька різнопланових відповідей на запитання про сенс історії.

Типовою проблемою, що постає на самому початку, є конфлікт між християнською есхатологією та поняттям прогресу. Зокрема, М. О. Бердяєв виділяє два періоди історичного пізнання, де перший період позначений як безпосереднє, цілісне й органічне перебування в певному усталеному історичному ладі. А другий період постає роздвоєним, розщепленим, у якому історичний устрій починає розхитуватись і призводить до початку історичного руху, історичних катастроф та катаклізмів. Саме другий період, на його думку, є причиною зародження рефлексії історичного пізнання [2, с. 5]. Отже, історичні катастрофи й переломи, що стають особливо "гострими" в певні моменти всесвітньої історії, завжди спонукають мислителів до роздумів у сфері філософії історії. Вони призводять до спроб переосмислити історичний процес, побудувати ту чи іншу філософську інтерпретацію історії. Саме катастрофічні моменти історії є важливими для становлення людського духу. Коли дух переживає моменти розколу й роздвоєння, він зіставляє момент безпосереднього перебування в "історичному" й момент відчуження від нього і переходить на третій рівень свого втілення, що відкриває людині таємниці "історичного". Саме

тоді відчувається зв'язок історії із загальною схемою космічних процесів і перетворень. М.О. Бердяєв підкреслював, що філософія історії зображує людину у цілості дій усіх світових сил, тобто у найвищій повноті і найвищій конкретності. Поряд з цією конкретністю інші способи тлумачення людини є абстрактними [2, с. 14]. Це означає, що між людиною та "історичним" існує глибокий і таємничий зв'язок, який неможливо розірвати, тобто не можна виділити людину з історії, а історію з людини. Цей зв'язок відображається в ідеях космізму, що є визначальними в теорії М.О. Бердяєва. На його думку, ідея космічної спільноти зображена в єдності зі світовим цілим та світовими енергіями. Істина найвеличніших досягнень людської спільноти пов'язана з творчою владою людини над природою, а саме: з її творчо-активним поверненням до космічного життя [3, с. 386]. Це означає, що людина повинна позбавитися своїх внутрішніх вад і стати найдосконалішою у світі істотою, що здатна панувати і над собою, і у Всесвіті. Люди, що мають космічне світосприйняття, є духовно збагаченими й готовими зустріти нове майбутнє. Такий "духовний поворот" людства до космічного розуміння світу характеризується наявністю космічного підґрунтя в більшості науково-філософських інтерпретацій та в самому історичному процесі.

У слов'янській філософії та деяких західних інтерпретаціях людина зображена як певний великий світ – мікрокосм, у якому відображається й перебуває реальний світ та всі великі історичні епохи. Цей світ є частиною Всесвіту й відкривається лише тоді, коли свідомість індивіда прояснюється. Так само К. Юнг вважав, що в мікрокосмі людини, тобто в її несвідомому, поховані всі історичні епохи минулого у вигляді символів і їх неможливо знищити [4, с. 152]. Такий процес внутрішнього пізнання повинен призвести до того, що, пройшовши через усі часові нагромадження, людина потрапить у "серце" історії, тобто в глибину самої себе. А тому, історією можна назвати і долю людини, яка втілюється в історії народів. Історія світу створюється не лише об'єктивно в "макрокосмі", але й у "мікрокосмі". Отже, і в теорії К. Юнга, і в теорії М.О. Бердяєва, де в першому випадку йдеться про несвідоме кожної конкретної людини, а в другому випадку людина постає як унікальний мікрокосм: окрема особистість відіграє важливу роль у творенні історії.

Г. Гегель, у свою чергу, підкреслював, що рух всесвітньої історії це шлях вивільнення духовної

субстанції. Дух, що існує лише в собі, призводить до осмислення й самоосмислення і, тим самим, розкриває дійсність у-собі-і-для-себе суті. Одночасно Дух перетворюється на Всезагальний Світовий Дух [5, с. 366]. Це означає, що розвиток Духу і є історією, а її одиничні моменти й випадки є духами окремих народів. Кожний такий дух як одиничний і природний має своє власне призначення й розкриває лише одну сторону історичного буття. Така інтерпретація "історичного" є позитивною, коли вона тлумачить історичний процес як цілісність, і негативною, коли відкидає питання про важливість людини як окремого індивіда. На наш погляд, суттєвою є думка Гегеля про те, що в основі всесвітньої історії має існувати деяка кінцева мета „в-собі-і-для-себе”, і ця мета має реалізуватися в ній. Достатньо важливим вже є те, що в історії існує Розум, відповідальний за неї [5, с. 366]. Так само М.О. Бердяєв стверджував, що без ідеї історичного завершення не може бути сприйняття історії, тому що історія, по своїй суті, є есхатологічною. Історія сама пропонує кінцеву мету, катастрофічне завершення, де починається новий світ, нова дійсність [2, с. 26]. Це означає, що історія є завершенням, що має внутрішній сенс, таємницею, яка має свій початок і кінець. Сприйняття історії як катастрофічного процесу зумовлює наявність центру, у якому історичний факт зображується як божественний прояв, а людська доля є не лише земною, а й небесною, не лише історичною, а й метафізичною, не лише людською, а й Божественною. Небесна історія і небесна доля визначає земне буття й історію людини.

Ці думки є співзвучними з ідеями Тейяра де Шардена. Створюючи натурфілософські уявлення, він, деякою мірою, підтримує погляд Гегеля, хоча його пошуки "духовної основи" діалектики природних процесів ґрунтуються на виділенні релігійно-моральних перспектив існування людства і є теологічними, а зміст "основного закону" природи визначається напрямком розвитку Всесвіту. Автор підкреслював, що, з астрономічного погляду, Універсум знаходиться в стані постійного розширення, але зображений у фізико-хімічній перспективі розгляду, перебуває в стані органічного звуження. Основою цього процесу служить зростаюча концентрація психічної "радикальної енергії". З одного боку, енергія – це властивість матерії, з другого вона постає рушійною силою й імпульсом космічної еволюції [6, 65]. З цього випливає, що історія природи безпосередньо переростає в еволюцію суспільного життя. Людство має космічне значення і є носієм особливого сенсу. З появою людства, на

планеті з'являються думка, рефлексія й самосвідомість. Тому й історія потребує різних рівнів прочитання.

П. Рікьор вважає, що існують безліч типів "прочитання історії", проте він виділяє три основні поняття, що постають віхами історичного пошуку, а саме: прогрес, неоднозначність і таємничий християнський рівень надії [1, с. 87]. За П. Рікьором, християнський сенс історії не вичерпується синтезом перемішаних між собою рішень і криз, величі й відчуття провини. Існує єдність сенсу, який є началом мужності жити в історії, але цей сенс є прихованим і таємничим [1, с. 99]. Сенс, що його історія може мати у своїй сукупності, є об'єктом віри, а не розуму, тому що він є глобальним сенсом, який може набрати форми. Його контури тільки окреслюються вчинками людей. Цей сенс можна пов'язати з очікуванням "могутньої благодаті", спроможності перетворити жакливе і марне на славу Богу. Отже, віра в сенс є водночас мужністю, яка допомагає вірити в найтрагічніше значення історії, бо коли надія не є прихованим сенсом і звільняється від ірраціонального, вона потрапляє до прогресу, раціонального й заспокійливого. Виникає питання: в чому ж сутність історичного прогресу? П. Рікьор вважає, що прогрес може відбуватися у творчості. Історія техніки та винаходів утворює єдину історію, у створенні якої беруть участь генії різних народів та індивіди, що в ній забуваються і з нею зливаються [1, с. 88]. Ця думка є співзвучною з гегелівською стосовно того, що справи окремих індивідів є завжди віддаленими від предмету історії. Навіть якщо видатні індивіди певного періоду виражають загальний дух часу, то незчисленна множина інших „подробиць” є зайвою. Суттєва характеристика духу і часу полягає у великих подіях [5, с. 368]. Тобто сенсом історії, за Гегелем, є свобода мислячого Духу, що відривається від окремих духів та мирського світу і досягає знання Абсолютного Духу. Історія зображується як накопичення слідів, нашарування людських творінь, відокремлених від інших факторів як доступний для використання капітал.

На наш погляд, вище зазначене вказує не лише на динаміку прогресу, а й на його межі. Отже, слушною є думка П. Рікьора, що рух традицій як історичної мотивації певного роду не перестає нагромаджуватись як такий собі кумулятивний феномен, проте цей динамічний процес може бути зупинений внаслідок великих космічних або історичних катастроф, які руйнують матеріальну базу цього досвіду [1, 89]. З цього випливає, що прогрес має свої межі, тому що він стосується лише абстрактного духу людського життя,

динамізму людської творчої діяльності, вирваних із конкретної драми індивідів. Цінність прогресу залишається абстрактною цінністю, як і сам прогрес, тоді як християнство звертається до гармонійної людини, до її тотальної екзистенції. Отже, викладена П. Рікьором "неоднозначність" історичного прогресу примушує нас перейти з абстрактного рівня на рівень історичного шляху людини конкретної. На думку автора, історія характеризується тим, що вона складається із сингулярних подій, які мають значення, та інших подій, що його не мають; з людей, які важать, та інших, які не важать; одна програє битва, один керівник, що помирає надто рано – або надто пізно! – і доля вже змінила свій перебіг. Така подієва історія є, в кінцевому підсумку, історією самих людей. Саме завдяки їй людина "включається в прогрес" [1, с. 96]. Тобто різні історії взаємопереплітаються в різних сенсах і напрямках, а системи інтерпретацій здаються невиразними і це означає, що конкретне життя в історії неможливо редукувати до значущих історичних подій та особистостей.

На думку В.І. Вернадського, в результаті тривалих суперечок про існування прогресу, що безперервно проявляється в історії людства можна стверджувати, що лише в історії наукового знання існування прогресу з перебігом часу є доведеним [7, с. 49]. Вселенське значення історія отримує на шляху до свободи, або інтернаціональності наукової думки, що може існувати у трьох вимірах, а саме: у дослідженні явищ космічних просторів, явищ планетарних, явищ "близької" нам природи. Звичайно ж, уява про світ і реальність заповнена релігійними, філософськими, історично-побутовими й соціальними нашаруваннями, що найчастіше суперечать науковим дослідженням і науці в загалом.

Сучасне постіндустріальне суспільство досягло такої стадії, на якій воно не піддається визначенню в традиційних термінах економічних, політичних та інтелектуальних прав і свобод. Це сталося не тому, що вони втратили свій сенс, а тому, що їх сутність не втискується в межі традиційних форм. Людина стає зовсім іншою і виражає своє "я" за допомогою нових технологій і технічного буття. Технічна сила - це змінена й перевтілена сила людини, що стає потенційною основою нової людської свободи. Ф. Фукуяма і Г. Маркузе зображують історичний процес як діалектичний, що включає в себе свідомість. У Маркузе історія є свободою тією мірою, якою свідомість визначається потребами й інтересами існуючого суспільства. Свідомість є "несвободою", коли суспільство характеризується ірраціональністю, і

навпаки [8, с. 289]. Ця негативна свобода є а priori історичної діалектики. Отже, сьогодні всі "історичні проекти" поляризуються на два конфліктуєчих ціліх – раціональне та ірраціональне, тобто історично виграє та система, що пропонує спокій, мир та свободу. Ф. Фукуяма зображує історію як діалог між державами, в яких сторони, що програють через внутрішні протиріччя та конфлікти, замінюються тими, хто подолав протиріччя [9, с. 110]. Тому історію необхідно тлумачити не лише як здобуток певної цивілізації, а й як точку перетину різноманітних форм свідомості.

На відміну від М.О. Бердяєва, який мав песимістичний погляд на історичний процес через неможливість розв'язання усіх історичних задач і вважав, що історична доля людини є трагічною і її неможливо вирішити в межах історії, Ф. Фукуяма знаходить компроміс. Він вважає, що ліберальна демократія є тією політичною системою, яка найкращим чином і збалансовано задовольняє всі потреби сучасності. Проте, хоча сучасні суспільства й розвинулися до демократичних, сучасна думка впала в "антиномії" і не може пояснити, що становить сутність і специфіку людини. Ця плутанина думок може знову привести до невизначеності [9, с. 503]. Можна зробити висновок, що в концепціях М. О. Бердяєва, Ф. Фукуями, П. Рікьора сутність та сенс історії зображені приблизно в одному вимірі, а саме: якщо історія скінчиться, то лише в цьому випадку вона матиме сенс. Доля людини, що лежить в основі "історичного", має надісторичну або вселенську мету.

Висновки

Отже, ідея гармонійної організації космічного простору затвердилася в західних історичних інтерпретаціях і придбала статус самоочевидності. У більшості науково-історичних та філософських теорій поняття космізм виступає як особливе світосприйняття, в основі якого Космос зображений у гармонійному поєднанні з людиною,

що перетворюється на космічну істоту. Історичний прогрес постає як відтворення духу Універсуму, що розкриває сутність людини в її історичному розвитку. Такий підхід використаний і сучасною науковою думкою, що пропонує знайти можливості для нового прочитання історії і ставить питання про психологічну двозначність історії. Усвідомлюючи власну раціональність, "історичність" відчуває в собі наявність ірраціональних елементів. Сферою ж історичного ірраціонального є сукупність наукових фактів, що розривають неоднорідність Космосу, усієї реальності й людського пізнання як похідну даної неоднорідності.

Новий погляд на сенс історії, що пов'язаний з проблемами космізму і людиною-мікрокосмом, яка є відображенням всіх макрокосмічних процесів, вказує на абсолютну зміну основ історично-наукового пізнання й сприйняття історичної реальності, часу й простору.

Список літератури

1. Рікьор П. Історія та істина. – К.: Видавничий дім "КМ Academia", Університ. вид-во "Пульсари", 2001. – 396 с.
2. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М.: "Мысль", 1990. – 162 с.
3. Бердяев Н.А. Философия свободы. – М.: ООО "Изд-во АСТ", 2002. – 736 с.
4. Юнг К.Г. Психологические типы. – М.: ООО "Попурри", 1998. – 656 с.
5. Гегель. Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа. – М.: "Мысль", 1977. – 470 с.
6. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: "Высшая школа", 1965. – 185 с.
7. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
8. Маркузе Г. Одномерный человек. – М.: ООО Изд-во АСТ: ЗАО НПП "Ермак", 2003. – 331 с.
9. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. – М.: ООО "Издательство АСТ: ЗАО НПП "Ермак", 2004. – 588 с.

С.П. Харченко

ПРОБЛЕМЫ КОСМИЗМА И СМЫСЛ ИСТОРИИ

В данном исследовании используется сравнительный анализ исторических интерпретаций, в которых основным объектом научной дискуссии выступает смысл истории с его внутренними сущностями признаками, а также характеристика проблем космизма, связанных с культурно-философским переосмыслением исторического процесса.

S. Harchenko

THE PROBLEM OF COSMISM AND SENSE OF THE HISTORY

In the present investigation the comparative analysis of historical interpretations where sense of History with its inward essential signs comes forward as the main object of scientific discussion and the characteristic of the problems of cosmism, connected with culturally-philosophic recomprehension of historical process.